

**Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860.
c. munkájának kiadástörténete**

A tizenegy kötet „Petrik”, amely a könyvtárak polcain sorakozik, a Kiszlingstein Sándor által feldolgozott évtizedet is beszámítva, két évszázad magyar könyvtermését rendszerezi. A tizenegy kötet közül négynek, a Petrik főműveként számon tartott *Magyarország bibliographiája 1712—1860*-nak kiadástörténetét kíséreljük meg az alábbiakban nyomon követni.¹

*

1880-at írunk. Az ekkor harmincöt esztendőes Petrik Géza nyolc évvel ezelőtt még mint az Osterlamm Károly alapította Harminczad utca 3. szám (ma: a Brit Nagykövetség Engels téri frontja) alatti nagy könyvesbolt tulajdonosa jómódú pesti polgár (a legtöbb adót fizetők listáján a 816. helyen áll) 1872 októberében egyik napról a másikra szegény ember lesz. A gazdasági válság első hulláma dönti le a lábáról: csődöt kér maga ellen. Egy év múlva, amikor a csőd föloldására sor kerül, már a IV. ker. Károly (ma: V. ker. Bárczy István) utca egyik kis boltjában találjuk és bár apósától hozomány címén 5 ezer forintot kap (amelyet a cégiratokba bejegyeztet), a hitelképességét többé nem nyeri vissza. 1877 júliusában kis antikváriumával a IV. (most: V.) ker. Kecskeméti utca 3. számú házba költözve, forgalma egyre jobban visszafejlődik, amíg 1880. áprilisában a maradék készletét egy papírkereskedőnek eladja, a boltját föl-számolja.²

Ez időpontban, amikor — mint majd látni fogjuk — csupán átmenetileg mondott búcsút a könyvesboltnak, első bibliográfiai művének a *Magyar könyvészet 1860—1875*-nek nemcsak a kézírata teljesen befejezett, de már az első füzet is napvilágot látott. (A kiadvány a kor szokásainak megfelelően füzetekre tagoltan jelent meg.) A mű kiadója az 1878-ban alapított Magyar Könyvkereskedők Egylete, amelynek ez az első nagyobb szabású „gazdasági” vállalkozása. És csakhamar bebizonyosodik, hogy a vállalkozás meghaladja az egyesület erejét. Ez az oka annak, hogy a gyors egymásutánban megjelent első három füzetet két esztendő késéssel követi a negyedik. Az egyesület vezetői, élén

¹ Munkánkat megkönnyíti, hogy a Magyar Országos Levéltárban őrzött *Egyetemi Nyomda ügyviteli iratok* (jelzete: Z 715) anyagában, továbbá az Egyetemi Könyvtár 1886. évi iratai között számos ezzel kapcsolatos dokumentum vált ismertté. (Az utóbbit vö. VÉRTESY Miklós: *Szilágyi Sándor mint könyvtárigazgató*. Egyetemi Könyvtár kézírattár G 929). Mindezek xerox-másolatai összegyűjtve a KMK Könyvtárában találhatóak, jelzete: 4-6079. A szóban forgó iratok forrását külön-külön nem tüntetjük föl.

² Petrik csődje körülményeiről: *Corvina*, 1913/14; hozományáról: Fővárosi Bíróság Cégirattár Cg. 1876/31 sz. iratok.

Aigner Lajossal (az irodalomtörténet, az etnográfia, az entomológia Abafi-Aigner néven tartja számon) tehát hiába vannak meggyőződve arról, hogy a bibliográfia kiadásával jó ügyet szolgálnak, újabb vállalkozásra, legalábbis egyelőre, nem gondolhatnak.

Ez az első számú oka annak, amiért az 1712—1860-as „Petrik” megjelentetésében a Magyar Könyvkereskedők Egylete nem vett részt, azt anyagilag nem támogatta, hiszen az, hogy az egylet az előfizetési felhívásra könyvtára számára egyetlen példányt megrendelt,³ nem tekinthető annak.

Az is igaz viszont, hogy a XIX. század nyolcvanas éveinek magyar könyvkereskedői már jól megvannak az 1712—1860 évek könyvtermését regisztráló mű nélkül. Erre legfeljebb annak az egy-két ódondásznak lenne szüksége, akik az ún. tudományos antikváriumra rendezkedtek be. A szortimenter — nem úgy, mint egy-két emberöltővel ezelőtt — a régebben, mondjuk a 25—30 éve megjelent könyvekkel mostanság már csak nagyon elvétve „kénytelen” foglalkozni, a XVIII. századi könyvtermés pedig már végképp kiesett érdeklődési köréből.

De ha a könyvkereskedelem nem is, e másfélszáz évet átívelő retrospektív bibliográfiai mű megjelentetését egyre nagyobb mértékben igényli a tudományos élet, a könyvtári hálózat (főképpen persze a tudományos könyvtárak), de maga a kulturális kormányzat is. Következésképpen összeállíttatása és megjelentetése a tudományos vagy a kulturális szervek valamelyikének feladata. És ebben a korban ez már nem hazafiúi ábránd, ami még az Októberi Diplomát közvetlenül követő, vagy akár a kiegyezés körüli években is lett volna, hanem reális, megvalósítható és megvalósítandó feladat. Hiszen az Akadémia támogatásával már folyik az RMK kiadása, sőt van pénz — és nem is kevés — olyan bibliográfiai mű kiadására is, amely, valljuk be, főképpen hazánk külföldi népszerűsítését szolgálja: Kertbeny Károly művéről van szó.

E folyamatot Kertbeny Károly 1882-ben bekövetkezett halála sem szakítja meg. Petrik Géza ui. a Kertbeny-hagyaték kiegészítésére és sajtó alá rendezésére, barátjának Franke Pál könyvkereskedőnek ösztönzésére, felajánlja szolgálatait a kultuszminisztériumnak. Petrik a megbízást hamarosan meg is kapja azzal, hogy e munkát Szilágyi Sándornak az Egyetemi Könyvtár igazgatójának szakmai irányítása-ellenőrzése mellett végezze.⁴

A bibliográfussá lett könyvkereskedő már jó ütemben halad, amikor 1883 elején a minisztérium arra is felkéri, hogy folytasson előtanulmányokat az 1712—1860-ig terjedő időszak bibliográfiájának összeállítására, hogy esetleg ennek elkészítésével is megbízassék. A felkérésből világosan kitűnik: ez még nem megbízás, de lehet belőle az.

E kezdeményezésből — ahogyan erre Petrik jó három évtized múlva emlékezik — Trefort-minisztériumának az a felismerése tükröződik, hogy tulajdonképpen nem a Kertbeny-féle bibliográfiára, hanem Szabó Károly RMK-jának folytatására lenne szükség. A minisztérium illetékes ügyosztályvezetője Hegedűs Candid Lajos miniszteri tanácsos ui. Szilágyi Sándortól kért szakvéleményt arra vonatkozólag, hogy kire lehetne rábízni e feladat elvégzését: magára a könyvtárra-e, vagy inkább egy meghatározott személyre. És ha az utóbbi

³ *Corvina*, 1888/20.

⁴ A Kertbeny és a Kertbeny—Petrik bibliográfiák kiadásának teljes költségét Trefort miniszter utasítására az Egyetemi Nyomda fedezte.

megoldásra lenne csak lehetőség, javaslatot kér, ki lenne erre alkalmas. Szilágyi Sándor e munkára Petrik Gézá-t ajánlotta.⁵

Petriknek valóban nem volt idegen e feladat, hiszen amikor a lapok annak idején az 1860—1875-ös bibliográfiája első füzetének megjelenését hírül adták, arról is beszámoltak, hogy a szerző ígéri: e mű teljes megjelenése után az azt megelőző hatvan év, vagyis az 1800—1859 évek magyar bibliográfiájának *már kész kéziratát* is sajtó alá bocsátja.⁶ Ami azt jelenti tehát, hogy a minisztérium felkérésének Petrik úgy tudott eleget tenni, hogy gyűjtő tevékenységét egyszerűen „kiterjesztette” a XVIII. századra.

Úgyhogy Petrik még az év szeptember 28-án be is adja kérvényét a minisztériumnak „az iránt, hogy Magyarország 1712—1860 könyvészetének szerkesztésével kegyelmesen megbízassék.” Ebben mindenekelőtt jelenti, hogy az évek óta nagy gonddal gyűjtögetett adatainak rendszeres kiegészítését megkezdve, az 1712—1800-ig terjedő időszakból eddig 18 ezer, az 1801—1860-ig terjedő időszakból pedig 6 ezer mű címanyaga áll rendelkezésre. (Ez azt jelenti, amit ekkor ő maga sem tudhatott, hogy a munka felével máris elkészült: a teljes mű ugyanis mintegy 50 ezer címet foglal magába.) Kéri tehát a minisztert a megbízás megadására.

Úgy tűnik, biztos a dolgában, mert e beadványban a miniszter tudomására hozza, hogy ez időszak bibliográfiájának összeállítása a Kertbeny-féle kiegészítésnél lényegesen nehezebb feladat, következésképpen magasabb összegű honoráriumot kér. Ezenkívül 8—9 hónapon át havi 150 forint előlegre is szüksége lenne (amit a honoráriumból le lehet majd vonni), hogy a kéziratgyűjteményt a kolozsvári, brassói, nagyszébeni, marosvásárhelyi, debreceni, sárospataki, kalocsai, kassai, pozsonyi, nagyszombati, soproni, pannonhalmi, keszthelyi, zágrábi és más könyvtárakban, nyomdáknak kiegészíthesse.

A miniszter elégedett Petrik eddigi munkájával. Szilágyi Sándor számol be erről a már elkészült mű bevezetőjében, hogy ti. a Kertbeny-bibliográfia folytatását „Petrik úr oly jól oldotta meg, hogy a minister óexja benne vélte feltekinthetni azt az embert, ki előismereteinél fogva is legalkalmasb [. . .] hazánk 1712—1860 közti könyvészetét összeállítani”.

Ami azt jelenti, hogy a miniszter Petrik javaslatait elfogadja, kéréseit teljesíti, a megbízást megadja. Mindezek eredményeképpen Petrik az anyagi gondoktól nagyjából mentesülve folytathatta a gyűjtőmunkát.

A könyvszakma, amelyben pedig a kenyéririgység, a konkurrenciaharc általában legyőzte a szakmai szolidaritást (és ezeken az állapotokon a fiatal egyesület sem tudott úrrá lenni), most mintha büszke lenne arra, hogy egy közülök való egyszerű könyvkereskedő miniszteri megbízás alapján dolgozik. De lehetséges, hogy csupán Aigner Lajos szerkesztői szemléletét tükrözi a *Corvina* ama közleménye, amelyben a szakma tudomására hozza,

„hogy Petrik, ki a vallás és közoktatásügyi minisztérium megbízásából Magyarország 1712—1860-iki magyar, latin, német, szláv stb. könyvészetének összeállításán dolgozik, pár hét múlva hosszabb ideig tartó körútra indul, részben az ország különféle nagyobb s kisebb könyvtárainak áttanulmányozása, részben pedig az egyes városok sajtótermékeinek pontos összeállítása végett. Visszajövele után sajtó alá rendezi ez érdekes és irodalmunkban kétség kívül nagy hiányt pótló munkát”.

⁵ *Corvina*, 1914/20. Hegedűs Candid Lajos az MTA levelező tagja 1883. június 13-án meghalt; utóda Forster Gyula, majd 1887-től Kárfy Titus.

⁶ *Vasárnapi Újság*, 1880/15. (ápr. 11.) 243. l.

A lap ígéri, hogy alkalmilag még visszatér e tárgyra, részletesebb tudósítást adva Petriknek e nagyszabású bibliográfiai munkájáról.⁷

Petrik 1884 nyarát valóban vidéken tölti. Eljut Jászóra, Kalocsára, Miskolcra, Nagykőrösre, Esztergomba, Sárospatakra (legalábbis ezeknek a vidéki helységeknek könyvtárait tünteti föl a bibliográfiájába fölvelt könyvek lelőhelyeként), ami, nem nehéz észrevenni, jóval kevesebb a tervezettnél. Az történt ugyanis, hogy Szilágyi Sándor támogatását elnyerve a kultuszminisztérium átiratban fordult a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumhoz Petrik Géza budapesti könyvkereskedő számára „a reá bízott könyvészeti műnek befejezhető céljából Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Nagyszebenbe, Aradra, Temesvárra, Szegedre, Eperjesre, Pozsonyba, Győrbe, Pápára és Zágrábra tervezett útjára vasúti szabadjegyek engedélyezését” kérve. A kérelmet a minisztérium (Baross Gábor államtitkár) azonban elutasította.

Igaz, Petrik, mint jeleztük, kapott előleget. Csakhogy ennek nagy részét kénytelen volt a csődje során keletkezett adóssága törlesztésére fordítani, nyilvánvaló tehát, hogy anyagi megfontolások miatt szorította vidéki gyűjtőútját a legminimálisabbra. Amikor minden fillér számít, a hosszabb vidéki tartózkodás úti-, szállás- és étkezési költségei olyan tényezők, amelyek az előleg nagy részét fölemésztik. Petrik nem volt állami tisztviselő: napidíjat, költségtérítést nem kapott.

Állt még egy nagy akadály Petrik útjában. A Nemzeti Múzeum könyvtárának akkori öre nem volt hajlandó napi 10–15 kötetnél többet bibliográfiai címfelvételre Petriknek kiadni, habár Petrik bizonygatta, hogy ezzel a tempóval soha nem készül el, és hogy ő napi 60 kötet feldolgozására képes.⁸ (Az OSZK szakembereinek tájékoztatása szerint az ilyen típusú címfelvételből 30 a reális napi követelmény.) Ezt az akadályt „felsőbb beavatkozással” sikerült elhárítani.

Nagy nap volt viszont 1884. január 29-e, amikor a minisztérium felszólította az Egyetemi Nyomda igazgatóságát, hogy készítse el a mű 180 ívre tervezett 600 példányos kiadásának költségvetését. (Csupán az megfejthetetlen számkra, honnan tudta már ekkor, vagyis három esztendővel „lapzárta” előtt Petrik, hogy műve 180 ív terjedelmű lesz — mint ahogyan a három kötet pontosan ennyi is lett.)

A nyomda igazgatója Träger Endre erre az ötsoros miniszteri átiratra ötoldalas választ ad. Mindenekelőtt igen részletesen taglalja, milyen sokba (14 023 forintba és 50 krajcárba) került az Egyetemi Nyomdának a Kertbeny és a Kertbeny—Petrik bibliográfiák kiadása — és hogy az I. kötet (eddig csak az jelent meg) mennyire nem fogy. „Minthogy tehát a m. kir. egyetemi könyvnyomda kénytelen az összes kiadásokat viselni, bátorkodik az alólírt igazgatóság azon alázatos megjegyzést kockáztatni, miszerint ily körülmények közt a m. kir. egyetemi könyvnyomda jövedelme nem szaporodhatik, sőt ellenkezőleg azoknak apadása a hivatalnokok legnagyobb erőmegfeszítése dacára szükségképpen be következni fog, ennek okáért bátorkodik az alólírt igazgatóság a Nagyméltóságú m. kir. minisztériumot mély tisztelettel megkérni, miszerint a kikerülhetetlenül bekövetkezendő jövedelemcsökkenést ne a nyomdai vezetés

⁷ *Corvina*, 1884/12.

⁸ *Corvina*, 1917/29.

lanyhaságának tulajdonítani méltóztatnék.”⁹ Aztán mégiscsak közli a kalkulációt: a 18 ívre tervezett bibliográfiai mű 600 példányban való kinyomása (ívenként 60 forintra számolva) 10 800 forint nyomdai költséget s (ívenként 40 forintra számolva) 7200 forint honorárium költséget igényel.

A miniszter a nyomda válaszát átadja Petriknek, aki írásban fejti ki álláspontját: ilyen sokba még szanszkrit szöveg kinyomtatása sem kerülhet, s bizonygatja, hogy az Egyetemi Nyomda a legdrágábban dolgozó magyarországi nyomda. Szerinte egy ív kinyomása 600 példányban 18—20 forintnál nem kerülhet többbe, azaz a mű az Egyetemi Nyomda által kalkulált 18 ezer forint helyett 3600 forintból kiállítható.

Csakhogy Petrik érvelése hibás: a 18—20 forint a legjobb esetben is a rezsizs nélküli önköltség, vagyis Petrik a rezsit a nyomda használatáért „könyvelte el”.¹⁰ Aztán meg Petrik — szinte hihetetlen — arról is megfélekedett, hogy a 18 ezer forintra kalkulált nyomdai önköltségből 7200 forint az előirányzott szerzői honoráriumként őt magát illeti.

Akárhogyan is történt, Petrik e levele súlyos taktikai hibának bizonyult, hiszen meg akarta ingatni a miniszternek az Egyetemi Nyomda megbízhatóságába vetett hitét.

Mert a miniszterium Petrik eme észrevételeit megküldte az Egyetemi Nyomda igazgatójának, aki válaszában kemény tényeket sorakoztat föl, mennyire nem fog vastagabban a ceruzájuk, mint más nyomdaké. Hiszen a Kertbeny-bibliográfia nyomása is azt bizonyítja, hogy az efféle kiadvány különösen munkáigényes: minden egyes íven 3—4—5-ször voltak kénytelenek a szerzői korrektúrát átvezetni, majd ennyiszor megismételni 15—15 példányban a kefelevonatot. A rezsibe — és nem a haszonba! — ezt is be kell kalkulálni.

„Az alólírt egyetemi nyomda igazgatósága mélyen sajnálja, hogy ily alaptalan vádat emeltek az általa vezetett intézet ellen, annyival inkább, mivel [...] a minisztériumra nézve semmiféle kár nem okoztatott, de igenis kötelességében állott az alólírt igazgatóságának azon tetemes költségekre utalni, melyek ezen vállalatból [értsd: vállalkozásból V. S.] az egyetemi könyvnyomdára nehezdednek, minden remény nélkül, hogy ezen költségek valamikor bekövetkezendő jövedelmekkel fognak fedeztetni, mint ez fájdalom a Kertbeny által szerkesztett bibliográfiával meg is történt...”

Persze a mundér becsületén esett sérelem megtorlása is csupán idő kérdése. Ez pedig csaknem két év múlva, 1885 végén érkezett el, amikor is Petrik nyilván be kívánván bizonyítani, hogy megfelelő aktivitással a Kertbeny—Petrik bibliográfia el lesz adható, azt kéri a minisztériumtól, hogy ruházzák majd rá a mű főbizományosságát.¹¹

A minisztérium a kérelmet „véleményes jelentéstétel végett” megküldi az Egyetemi Nyomdának. És a vélemény persze, hogy nem lehet más, mint: „Azon szomorú tapasztalatok, melyeket a m. kir. egyetemi könyvnyomda a fentemlített könyvészet első köteténél tett, minden körülmények között meg-

⁹ Amiről az Egyetemi Nyomda igazgatója nem tesz említést: a nyomda dolgozói szabályszerű nyereségrészesedést kaptak, anyagilag tehát teljes mértékben érdekelték voltak a jövedelmezőség fokozásában. (OL. Z 715. 173 csomó 322.)

¹⁰ A Khor és Wein nyomda Petrik most készülő 1860—1875-ös könyvészetének egy ívét 36,50 forintért nyomja. Ez valóban jóval kevesebb 60 forintnál, de azért nem 18—20!

¹¹ A főbizományos a könyvkereskedelem szervezetében az a könyvkereskedő, aki a kiadótól visszarúzási joggal veszi át a kiadványokat, hogy azokat, ugyancsak visszarúzási joggal átadja saját bizományosainak, főképpen a vidéki könyvkereskedőknek. Petrik ez időben a Petrik és Társa aktívárius cég társtulajdonosaként működött.

tiltják neki egy általánosan megbízhatónak el nem ismert könyvkereskedői céggel üzleti összeköttetésbe lépni.”¹² A jelentés részletezi a Kertbeny-mű I. kötetének terjesztése körül szerzett lipcei tapasztalatokat (250 példányból elkelt ugyan 59, ennek árát azonban a lipcei könyvkereskedő Kertbeny adóssága fejében a miniszter külön engedélyével visszatartotta), súlyosbítva azzal, hogy az I. kötet számos példányát ingyen adták olyan egyéneknek, akik azt minden valószínűség szerint megvásárolták volna. Le is vonja a végső következtetést: „Megbocsáthatatlan volna a bizományi elárúsítást egy ódondászra bízni, mintha Magyarország fővárosában más könyvkereskedő nem is léteznék . . .” és javasolja, hogy úgy, mint az I. kötetet, majd ezt is adják át bizományba „a régi, jóhírű s igen kedvező körülményeknek örvendező Kilián Frigyes könyvkereskedő cégnek”.

A minisztérium e válasz olvastán nyilván érzi, hogy az Egyetemi Nyomda igazgatójának — finoman szólva — nem bizonyos, hogy igaza van, ezért most Szilágyi Sándortól kér szakvéleményt. Szilágyi természetesnek tartja, hogy Petrik „mint volt könyvárus, jelenleg pedig antikvárius” alkalmas a jórészt saját művének eredményes terjesztésére annál is inkább, mivel „szorgalmas, komoly, a fáradságtól vissza nem rettenő ember”. Az Egyetemi Nyomda főérve — láttuk — az volt, hogy Petrik ódondász és nem könyvárus. Szilágyi szükségesnek tartja ezzel kapcsolatban tájékoztatni a minisztériumot, hogy ez Németországban nem lenne akadály, sőt ellenkezőleg, hiszen ott éppen az antikváriusok tartják a kapcsolatot a könyvtárakkal, vagyis azokkal az intézményekkel, amelyek az efféle bibliográfiai mű vásárlói.

Szilágyi teljes súlyával Petrik oldalán áll ugyan, ám ő is jogosnak tartja, ha Petriktől óvadék letételét követelik meg, ugyanezt Kiliántól, mint „biztos és régi firmától” mellőzhetőnek véli. Végül is szerinte a lényeg: olyan könyvárust kell megbízni, aki a könyvtárakkal összeköttetésben áll és akit szerződés kötelez arra, „hogy a forgalomba hozást buzgóssággal teljesítse”.

A minisztérium mindezek ismeretében egvelőre nem utasítja el Petriket, hanem az Egyetemi Nyomda közvetítésével felkéri őt, hogy részletes javaslatot nyújtson be, hogyan is kívánja a mű terjesztését megoldani.

Petrik javaslatát a hivatali út megkerülésével közvetlenül a minisztériumhoz küldi be (az Egyetemi Nyomdához kellett volna, ismét egy rossz pont). Nem tudjuk mit tartalmazott ez a javaslat, csupán az Egyetemi Nyomda reagálása ismert: a nyomda csak óvadék mellett adhat hitelt (ez valóban általánosan érvényes szabály) „elvben” tehát, amennyiben Petrik leteszi a megfelelő összegű óvadékot, megkaphatja a főbizományosságot. Ám „tekintettel arra, hogy a mű kiállítása a szerzői díjjal együtt több ezer forintba került, a főbizományos olyan óvadék letételére utasíttassék [. . .] hogy az intézet esetleges megkárosítása ezáltal megelőztessék.”

Szilágyi egyetért ezzel a megoldással s azt javasolja, hogy miután Petrik 1712–1860-as bibliográfiai művének teljes kézírata igen rövid időn belül sajtó alá kerülhet, a miniszter utasítsa az Egyetemi Nyomdát, hogy számítsa ki a Petriknek járó honorárium teljes összegét, vonja le ebből az általa már felvett előlegeket s a különbözetet fogadja el a Kertbeny–Petrik mű óvadékaul.

¹² Petrik 25 éven át fizette a csődje nyomán keletkezett adósságát. A Petrik és Társa valóban nem volt tőkeerős, de „általánosan megbízhatónak el nem ismert”-nek deklarálni — úgy tűnik ez is a sérelem megtorlásának kategóriájába tartozik.

„Ami magát Petrik ajánlatát illeti, azt ezen módózat mellett annyival inkább elfogadhatónak tartom, mert az általa felhozott összeköttetések valószínűvé teszik, hogy a munka terjesztésében sikerrel fáradozhat.”

1886 végén került ki a nyomdából a Kertbeny—Petrik kötet. 600 példányban készült, bár az első íveket még 1000 példányban nyomták: a minisztérium „menet közben” módosította a példányszámot. Árát Szilágyi Sándor javaslatára 10 forintban szabták meg és a minisztérium utasította az Egyetemi Nyomdát, hogy e művet „a hazai könyvtáraknak, mint reájuk nézve nélkülözhetetlen segédkönyvet ajánlja.” (Hadd jegyezzük meg: 1886-ban egy olyan bibliográfia, amely az 1801 és 1860 között Magyarországon és hazánkra vonatkozóan külföldön megjelent német nyelvű nyomtatott művek jegyzékét tartalmazza, nem éppen nélkülözhetetlen *könyvkereskedelmi* segédkönyv.)

Petriknek ezért a kötetért az Egyetemi Nyomdától már régen nincsen követelése, hiszen amikor a kéziratokat — részletekben — nyomdába adta, Szilágyi Sándor „igazolásával” Petrik azonnal (1883. márciustól októberig 11 részletben) föl is vehette a megállapított ívenkénti 22 forintos honoráriumot. Ez összességében 1507 forintot tett ki.

A főbizományosságért folytatott küzdelemben Petrik végül is alulmaradt; nem kapta meg a megbízást, hanem — a minisztérium rendelkezésére — csupán 25 ingyenpéldányt, azonban ebből kötelees volt a lapok szerkesztősegeinek is juttatni. Ez mindenesetre kiváló alkalom lesz ahhoz, hogy amikor egy év múlva a minisztérium jelentést kér a Kertbeny—Petrik mű fogvásáról, az Egyetemi Nyomda azt jelenthesse, hogy Petrik „époly kevéssé mozdította elő a »Könyvészet« elárúsítását, mint Friedrich Vilmos lipesei udvari könyvkereskedő.” (És az „eredmény”: a II. kötetből az Egyetemi Nyomdának a megjelenést követő első évben egyetlen krajcár bevétele nem volt és 1888-ban is mindössze 10 példány fogvott. Főbizományos: Kilián Frigyes.)

De az Egyetemi Nyomda nyilvántartásában mint „követelés” szerepel a Petrik Gézának 1883. december 8-tól 1885. október 1-ig ugyancsak 11 részletben kifizetett összesen 2550 forint honorárium-előleg. Most az Egyetemi Nyomda ezért is aggodalmaskodik. Szilágyi Sándor az 1886. december 11-én Trefort miniszterhez címzett levelében igyekszik őt megnyugtatni: az Egyetemi Nyomda aggodalmai alaptalanok, hiszen a kifizetett tiszteletdíj mögött ott a végzett munka, az 1712—1860-as bibliográfiai mű, amelyet eddig csupán azért nem adtak át nyomtatásra az Egyetemi Nyomdának, mivel az a Kertbeny—Petrik könyvészet nyomásával volt elfoglalva. „Most azonban semmi sem állja útját, hogy a kész anyag nyomdába ne adassék s a munka meg ne kezdessék. Erre nézve bátor vagyok ajánlani, kegyeskedjék Exjád elrendelni, hogy a nyomda kezdje meg a szedést. A kéziratot csomagonként átnézővén sajtó alá adom.”

Szilágyi e beadványában nyomdatechnikai instrukciókat is ad (a szedés hasábkokban történjék, hogy az esetleges változtatásokat könnyebben végre ehessen hajtani), majd befejezésül ezt írja:

„A munka kegyelmes uram már elkészült, s meg vagyok győződve, hogy az irodalmunkban nélkülözhetetlen segédkönyv lesz. Hisz e tekintetben ma is ott állunk, hol Sándor István idejében állottunk — sőt annyiban rosszabbul, hogy onnan kezdve, hol az ő munkája megszűnik, csak hézagok katalógusaink vannak.”

Petrik Gézának tizenkét esztendei gyűjtő és rendszerező munkája zárult le ezzel (hogy aztán a többi kötetrel folytatódjék), mely idő alatt „megtagadva

magamtól minden szórakozást, naponként 18 órát szántam munkára s 4 órát alvásra. Kivétel volt vasárnap és ünnepnap előtt való éjjel: akkor 5 órai alvást engedtem meg magamnak. Magam írtam minden betűt, az elsőtől az utolsóig . . .” — jegyzi föl 30 év múlva, 1917. november 6-án bibliográfiájának abba a kötetébe, amelyet most a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára őriz.¹³

Szilágyi Sándornál van tehát a nagy mű teljes kézírata, s várja, hogy a nyomdába kerülhessen. A miniszter, akinek a jelek szerint szívügye a bibliográfia sorsa, 70 esztendő elmúlt és egyre sűrűbben beteg. Az illetékes ügyosztályvezető most Kárffy Titus miniszteri tanácsos, a III. osztályú Vaskorona-rend lovagja, a minisztérium VII. és VIII. ügyosztályának főnöke (hozzá tartoznak az alapítványok és az alapítványi alapok ügyei, így az Egyetemi Nyomda is),¹⁴ Szilágyi e jelentésére *jó háromnegyed év múlva* reagál: 1887. október 1-én kér tájékoztatást az Egyetemi Nyomdától a Kertbeny-mű fogyásának eddigi tapasztalatairól, a Petrik Gézának az 1712—1860-as bibliográfia szerkesztéséért eddig kifizetett honoráriumról, végül ismételt költségvetést e mű 600 példányban való kinyomatására.

Träger Endre igazgató válaszában¹⁵ hosszasan megismételve a Kertbeny-mű magas költségeire és a kötet irányában mutatkozó feltűnően alacsony érdeklődésre vonatkozó adatokat, ismét tájékoztatja a minisztériumot, hogy Petrik Gézának „csak jövőben végzendő munkáiért előlegképpen” összesen 2550 forintot fizettek ki, e válaszban azonban a mű kiadásának kalkulációját hiába keressük. Nem lehet véletlen, hogy erről az Egyetemi Nyomda igazgatója „megfeledkezett”, nyilván sejtette, hogy az Egyetemi Nyomda aligha kap már utasítást Petrik e művének kinyomására. Miért is ne tudná Träger, hogy Petrik minisztériumbeli patrónusa — maga a miniszter — már alig jár be hivatalába. A költségvetés „helyett” így aztán beadványának utolsó mondataként, mintegy csattanóul megismétli a figyelmeztetést: „Petrik Géza a neki utalványozott 2550 ftért semmit sem nyújtott.”

*

Az Egyetemi Nyomda és az Egyetemi Könyvtár iratai, amelyekből mind Ezeket ilyen részletesen módunkban állott követni, a továbbiakban (témánkra vonatkozóan) megszakadnak. Egyéb források segítségével azonban megkísérhetjük az események további alakulását rekonstruálni.

Petrik hatalmas kéziratköteget végül is — ahogy mondani szokás — a szerző rendelkezésére bocsátották. Nyilván Kárffy Titus tanácsos úr volt, aki közölte vele: a minisztérium úgy döntött, hogy a bibliográfiát az Egyetemi Nyomdával nem nyomatja ki, bizonyára hozzátéve azt is, hogy túlságosan nagy volt a Kertbeny művekért hozott áldozat, az állam szegény, kell a pénz másra . . . És talán kiegészítve azzal is, hogy a kulturális kormányzat azonban fontosnak

¹³ *Soproni Szemle*, 1974/4.

¹⁴ Minden bizonnyal ő az a miniszteri tanácsos, aki Petriknek, amikor folytatni szeretne volna a hungarikák feldolgozását azt mondta, hogy „minek nekünk tudnunk azt, hogy minő ábécés könyveket nyomtak az országban . . .” (*Corvina*, 1917/29.)

¹⁵ A válasz kelte: 1887. október 28. Träger Endrét két hónap múlva a miniszter leváltja. Träger működésének értékelését I. Gárdonyi Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1557—1927*. (Bp. 1927) 162—164. l.

tartaná, miszerint e mű mégis megjelenne, ezért a kéziratot úgy bocsátja a szerző rendelkezésére, hogy a már felvett előleget nem kell visszafizetnie: ezzel járul hozzá az állam a kiadás költségeihez.

A kézirat tehát Petriké, annak adhatja el, akinek tudja, és olyan összegért, amit érte el tud érní. Azt sem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy bizonyos összegű honorárium-kiegészítést is utaltak ki a minisztérium pénztárából, hiszen a Petrik által eddig felvett összeg még a 18 forintos ívhonoráriumot sem érte el (emlékezzünk: a Kertbeny-kiegészítésért 22 forintos ívhonoráriumot kapott, az Egyetemi Nyomda pedig „annakidején” 40 forinttal kalkulált), és még így is kisebb az „áldozat”, mintha megjelentetnék a könyvet.

Petrik pedig — mit is tehetett volna egyebet — tudomásul vette a minisztérium döntését és a kéziratköteget Szilágyi Sándor Egyetemi Könyvtári szobájából nem a Várba, az Egyetemi Nyomdába, hanem a könyvtárral éppen szemben levő munkahelyére Dobrowsky Ágost IV. ker. Egyetem utca 2. (ma: V. ker. Károlyi Mihály utca 12.) szám alatti antikváriumába vitte: ekkor ugyanis Petrik e cég üzletvezetője volt.

Petrik pedig elhatározta, hogy művét saját kiadásban jelenteti meg, föltéve, hogy olyan mérvű előzetes érdeklődés nyilvánul meg iránta, amely kiadását, mint vállalkozást kockázatmentessé teszi. Az óvatosság indokolt volt, hiszen ekkor már nem csupán a Kertbeny-bibliográfiák kudarcáról voltak értesülései, hanem óvatosságra intette a Magyar Könyvkereskedők Egylete által kiadott és immár két éve teljes egészében forgalomban levő 1860–1875-ös bibliográfiájának „kelendősege” is, amiről sok szó esett például az egyesület 1886. évi közgyűlésén.¹⁶ Megrendelési felhívást nyomtatott tehát, amelyet Aigner Lajos a *Corvina* szerkesztője teljes terjedelmében azzal tett közzé lapjában, hogy e mű minden rendezett könyvkereskedésre nézve nélkülözhetetlen lesz.

Magyarország Bibliográfiája 1712—1860

A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbízásából s anyagi támogatása mellett összeállítottam az 1712—1860 években Magyarországon magyar, latin, német s egyéb nyelveken és a külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent nyomtatványok könyvészeti kimutatását; sok esztendei fárasztó s gondos gyűjtésem eredményét azonban csak akkor bocsájthatom sajtó alá, ha a nyomtatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek.

Azon tiszteletteljes kéressel fordulok tehát ezennel a hazai könyvtárakhoz s irodalmunk buzgó pártolóihoz, hogy a munkám megjelenését kívánatosnak tartják, ha e hézagot pótló vállalat [értsd: vállalkozás V. S.] létesítését előmozdítani kívánják, az ide csatolt megrendelési bárcát kitöltve hozzám beküldeni kegyeskedjenek.

A munka mintegy 250 sűrűn nyomtatott nagy 8-adrétű ívre, vagyis 4 kötetre terjed s könnyebb megszerezhetősé céljából részletekben lesz kiadva, még pedig: 1. legalább 60 íves kötetekben 10 frt; 2. 30 íves félkötetben 5 frt.; 3. 15 íves negyedkötetben 2 frt 50 kr. aláírási áron. Évenként 4 negyedkötet hagyja el a sajtót s ezek a t. megrendelőknek utánvét mellett küldetnek el. Azon t. aláírók, a kik az egyes részletekért járó összeget előre utalványozzák, a küldeményeket portómentesen kapják. A megrendeléseket f. é. december végéig kérem a nevem alatt beküldeni s e határidő szíves betartását annál inkább is bátor vagyok kérni, mivel akkor fogok a beérkező aláírások alapján a munka kinyomatása iránt intézkedni.

Munkámat illetőleg legyen szabad megjegyeznem, hogy nem szorítkozom tisztán a könyvcímek betűsoros összeállítására, hanem részletes tartalmát is közlöm az encyclopaedicus művek és folyóiratoknak, mint p. o. a „Tudományos gyűjtemény”, a „Felsőmagyarországi Minerva”, „Új magyar múzeum”, „Aurora”, „Erdélyi múzeum”, „Buda-

¹⁶ *Corvina*, 1886/24.

pesti szemle”, „Ungarisches és Neues ungar. Magazin”, „Siebenbürg. Quartalschrift” stb. stb. és különféle év- és zsebkönyveknek s végre kimerítő szakmatutót készítek úgy az önállóan megjelent művek, mint cikkekhez, a mi által különösen használható kézikönyvet nyújtok minden könyvtár, szaktudós és irodalombarát részére. — Végre lehetőleg minden munkánál megjelölöm, hogy az melyik nevezetesebb hazai könyvtárban található föl. Jeles történészünk Szilágyi Sándor, ki a munkát átvizsgálta, arról igen elismerőleg nyilatkozik, azt mondván ugyanis: „A nagyméltóságú vallás- és közoktatási miniszterium engem bízván meg Petrik úr kéziratának átvizsgálásával, volt bőven alkalmam abba beletekinteni. S ennek alapján a szakemberek, írók és könyvbarátok figyelmébe e felhívást bátran ajánlhatom.

Petrik úr munkája bibliographiai irodalmunkban rendkívül érzett hiányosságot pótol. Sándor könyvesházának hiányát mindnyájan éreztük. Az ő okos munkája különben csak a magyar nyelvű könyvekre szorítkozik s 1800-ig terjed s attól fogva még érezhetőbb egy bibliographiai munka hiánya. — Petrik úr munkája, a német, francia és angol bibliographiai munkákkal párhuzamba téve, drágának éppen nem mondható, s valóban sajnos dolog volna, ha nem jönne össze arnyi aláíró, hogy megjelenése biztosítottassék. Ezért ismételve ajánlom e felhívást az ügybarátok figyelmébe s felhívom őket, aláírásukkal a munka megjelenésének lehetőségét előmozdítani.”¹⁷

Mint látható, Petrik Géza a könyvtáros-szakember jól tudta, hogy ezt a bibliográfiáját hiába is ajánlaná könyvkereskedő kollégáinak. Felhívásában tehát eleve „a könyvtárakhoz, irodalmunk buzgó pártolóihoz” fordul és Szilágyi Sándor is az írókhoz és könyvbarátokhoz címezi ajánlását.

A szerző, a felhívásból ez kitűnik, megrendelő űrlapot is mellékelte, amelynek beküldését a IV. ker. Gránátos utca 12. (most: V. ker. Városház utca 12–14.) címre kérte. Érdeemes megjegyezni: az egykori címjegyzék tanúsága szerint itt egy *Tietz A.* nevű antikvárius működött,¹⁸ azonban semmiféle adatot nem sikerült föllelni, hogy választ adhassunk a kérdésre, mi fűzött Petriket ehhez az antikváriushoz.

A megrendelő-űrlapot kitöltve 250-en küldték vissza:¹⁹ ennyi embernek volt 1888-ban szüksége az 1712–1860 évek magyar könyvtermésének ismeretére. Azt kell gondolnunk, hogy néhány áldozatkész könyvbaráton kívül mégis csak a könyvkereskedők voltak a megrendelők. Mert a tudományos körök Szilágyi Sándor ajánló sorai ellenére sem ismerték el Petrik tevékenységét (következésképpen műveit) tudományos értékűnek. Ezt mindennél meggyőzőbben bizonyítja a Magyar Tudományos Akadémia 1907. december 16-i összes ülése elé az Irodalomtörténeti Bizottság által terjesztett és elfogadott javaslat:

„Az Irodalomtörténeti Bizottság kéri az Akadémiát, méltóztassék a nm. belügy- s vallás- és közoktatási miniszter urakat fölkérni, hogy 1712. évtől kezdve az 1900. év végéig Magyarországon magyar és nem-magyar nyelven megjelent összes nyomtatványok, valamint ez idő alatt magyar szerzőknek külföldön megjelent művei teljes bibliográfiájának, — e tudományok mai fejlettségéhez illő alakban leendő megíratása céljából a M. N. Múzeum könyvtárában egy külön szakbizottság szerveztessék, s ennek működése nyomán elkészülendő teljes bibliographia kötetei, egymást követve, országos költségen kiadassanak.”²⁰

¹⁷ *Corvina*, 1887/34 (december 10.).

¹⁸ Budapesti cím- és lakjegyzék 1888.

¹⁹ *Pesti Napló*, 1888/137 (május 17. reggeli kiadás).

²⁰ *Akadémiai Értesítő*, 1908/1. 62. l. — Ferenczi Zoltán a kiváló könyvtáros (Szilágyi Sándor utóda az Egyetemi Könyvtár igazgatói székében) az idézett javaslatot egészítette ki azzal — amelyet ugyancsak elfogadtak —, hogy „kéressenek föl a nagym. belügy- s vallás- és közoktatásiügyi miniszter urak, hogy gondoskodni méltóztassanak arról, hogy a köteles példányok törvény szerinti beszolgáltatása és földolgozása alapján ugyancsak a M. N. Múzeumban készítettessék el évenként a teljes és hiteles magyar bibliographiai pontos jegyzék.” (Ismeretes, hogy ennek megvalósítására csupán a felszabadulás után került sor.)

Fölösleges bizonygatni: ilyen javaslatot csak az terjeszthet illetékes fórumok elé, aki vagy nem ismeri Petrik műveit, vagy nem ismeri el, hogy az „a tudományszak mai fejlettségéhez illő”. Pedig az Akadémia összes ülésén Berzeviczy Albert elnökletével jelen voltak: Beöthy Zsolt, báró Eötvös Loránd, Goldziher Ignác, Gombocz Zoltán, Heinrich Gusztáv, Lenhossék Mihály, id. Szinnyi József és még negyven tudós. Szinte föloldhatatlan ellentmondásául ama ténynek is, hogy Petrik következő nagy bibliográfiai műve az 1886–1900 *Magyar könyvészet*-ének kiadását (kiadó a Magyar Könyvkereskedők Egylete) az Akadémia 3 ezer korona támogatásban részesítette, mégpedig az idézett határozattal pontosan egy időben.

*

De térjünk vissza 1888 elejére, amikor Petrik a 250 megrendelést kézhez véve elhatározta, hogy kiadja művét. A 250 példány ára már fedezi 600, sőt akár 800 példány nyomdai és papírköltségét, különös tekintettel arra, hogy a kiadványok bolti árából kereskedelmi árrés nem kerül levonásra.²¹

Petrik tehát, körülnézve a fővárosi nyomdák között, megállapodott Schmiédl Sándorral (IV. — most V. — ker. Magyar utca 6.), aki nyilván nem a város legdrágább nyomdása. Itt nyomják az első két kötetet, a harmadikat már átvitte Neumayer Ede nyomdájába (VI. ker. Szerecsen — most: Paulay Ede — utca 35.), feltételezzük azért, mert benne ennél is olcsóbb nyomdára lett.

Petrik e műve első kötetének borítóján ez olvasható: „Kiadja Dobrowsky Ágost”. Szilágyi Sándor is azt írja bevezetőjében, hogy „a mű Dobrowsky úrban áldozatra kész kiadóra talált”, amit úgy kell érteni: akadt végre olyan vállalkozó, aki esetleg anyagi áldozatra is kész azért, hogy e mű megjelenhessen.

Pedig a látszattal ellentétben a kiadó nem Dobrowsky, hanem maga a szerző: Petrik Géza. Ezt bizonyítja mindenekelőtt a már idézett 1917. november 6-i keltezésű bejegyzésének folytatása:

„... Magam nyomattam ki a munkát, magam szerveztem a terjesztést, magam végeztem az expedíciót, magam az incassót, mert kiadókink közt nem akadt egy sem, aki vállalkozni mert volna erre a — szerintük — »őrült« spekulációra.”²²

Hogy a mű szerzői kiadásban jelent meg, a kortársak is tudták. Hiszen az 1886–1900 évek könyvtermését regisztráló *Magyar könyvészet*ének 670. oldalán maga Petrik jegyzi meg zárójelben, hogy a kiadvány a „szerző sajátja”, továbbá e bibliográfia 1913-ban megjelent tudományos szak- és tárgymutatója utolsó füzetének hátsó borítóján olvasható a *hirdetés*, amelyben a szerző közli, hogy a szóban forgó mű „A szerkesztő saját kiadásában megjelent és minden könyvkereskedő által megrendelhető. [...] Az I–IV. kötet ára 95 korona.” (Mai ára 1000 forint körüli.)

De hát miért is lehetett szükség erre a bújócskára? Jelenlegi ismereteink birtokában csupán feltételezzük az okát és ezt arra alapozzuk, hogy tudjuk: az

²¹ Egy ívnek 800 példányban való kinyomása papírköltséggel együtt max. 40 forintba kerül, egy-egy 15 íves füzet nyomdai költsége tehát $15 \cdot 40 = 600$ forint; a megrendelt 250 példányból befolyik: $250 \cdot 2,50 = 625$ forint, amely tehát fedezi a nyomdaköltségeket.

²² *Soproni Szemle*, 1974/7.

egy-egy füzetek árát Petrik végül is 3 forint 50 krajcárban szabta meg. Igaz, a bolti ár mindig magasabb az előfizetésénél, mégis úgy gondoljuk, hogy a megrendelési felhívásban közölt 2,50 forintot találhatta Petrik utólag túlságosan alacsonynak és ezen próbálhatott meg úgy segíteni, hogy — természetesen Dobrowsky tudtával és beleegyezésével — az ő nevét tüntette föl kiadóként. Ezzel az aprócska manőverrel (ha úgy tetszik: manipulációval) Petrik mentesült a kötelezettség alól, mivel az „új kiadóra” a régi feltételek betartása nem feltétlenül kötelező. És persze Petrik abban is bízott, hogy a megrendelők közül a magasabb ár miatt senki sem lép vissza.

*

De Dobrowsky, ha már a nevét adta, megérdemli, hogy közelebbről bemutassuk.

1877. július 1-én új cégtábla került az Egyetemi Könyvtárral szemben levő Rosenberg Testvérek (azonos a későbbi Révai Testvérek céggel) könyvesboltja fölé. A Váci utcai Stolp Károly Oszkár patinás könyvesboltjának két segédje, a fiatalabb Dobrowsky Ágost és idősebb társa Franke Pál (az ő ösztönzésére ajánlja majd föl Petrik szolgálatait a kultuszminisztériumnak) vette át a boltot. Az új cég Dobrowsky és Franke néven hamarosan jelentős könyvkiadói tevékenységbe kezd, különösen figyelemre méltó a tankönyvkiadásuk. Tíz év múlva Franke kiválik a szortimentboltból (átveszi Grimm Gusztáv könyvesboltját), könyvkiadói tevékenységüket viszont továbbra is közösen Dobrowsky és Franke néven folytatják. Ennek azért is nyomatékot kell adnunk, mivel Dobrowsky Ágost mint kiadó Franke nevének elhagyásával kizárólagosan azokon a műveken szerepel, amelyek kiadója a valóságban: Petrik Géza.²³

Amikor Petrik, nyilván Franke kiválását követően megkezdte Dobrowskynál a munkát, mint a bolt üzletvezetője, ez „racionális alapokra fektetett és tudományos antikvárium színvonala felé törekvő antikvár-üzlet.” És néhány szóban a cég további sorsa: a „Dobrowsky Ágost bel- és küliródmalmi könyvkereskedése” továbbá a „Dobrowsky és Franke könyvkiadó” cég 1904-ig működik. Az előbbi a régi helyérel elköltözve Dobrowsky és Társa cégelnevezéssel folytatja munkáját (a társ: Lantos Adolf), a kiadót pedig a Révai Testvérek irodalmi intézet rt. olvasztja magába.²⁴

*

Most azonban még 1888 júliusában vagyunk, amikor tehát Dobrowsky Ágost neve, mint kiadó szerepel Petrik nagy műve ekkor megjelent első füzetén; ára mint jeleztük: 3,50 forint. És sorban, a megígért három év alatt, meglehetősen egyenletes elosztásban lát napvilágot a többi, az ugyancsak ígért szerinti, összesen háromszor négy 15 íves füzet is, az utolsó 1891 júliusában.²⁵ Ez arra

²³ Az 1712—1860-as bibliográfia kötetein kívül: PETRIK Géza: *Repertórium a „Századok” 1869—1890. évfolyamaihoz.* (Bp. 1890) ára 4 forint; *A Néptanítók Lapja 1868—1892. évi folyamainak repertórium.* A nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi m. kir. minisztérium megbízásából készítette Petrik Géza. (Bp. 1893) ára 2,80 forint.

²⁴ A Dobrowsky Ágostról közöltek forrásai: OSZK Aprónyomt. tár (az 1877-es cégalapítói körlevél); *Corvina*, 1889/3; 1904/22; 1917/27; MTA Kézirattár Ms 4430/18 és Ms 774/21.

²⁵ A *Corvina* könyvészeti rovata alapján.

mutat, hogy nem csupán a megjelenés technikai (nyomdatechnikai) feltételei voltak biztosítva, de a pénzügyi fedezet is rendelkezésre állott: Petrik ki tudta egyenlíteni a nyomdászamlát, emiatt nem volt kénytelen „elhúzni” a kéziratok nyomdábaadását. A mű megjelenési példányszámát nem ismerjük, de 800 példánynál semmi esetre sem volt több. (A *Magyar Könyvszemle* ez idő tájt 400 példányban készült.)

A füzetes megjelenés lehetővé tette, hogy Szilágyi Sándornak a műhöz írott 1888. június 4-i keltezésű bevezetője és Petrik 1889. május 20-i keltezésű előszava nem az első füzetrel, hanem (nyilván külön lapon) később jelenhessen meg. Amikor Petrik az előszót megírta, Trefort már 9 hónapja halott, ideje volt hát kifejezésre juttatni háláját és köszönetét Trefort Ágostonnak „a több éven át nyújtott segítségért, a mely nélkül talán sohase fordíthattam volna munkámra a kutatáshoz szükséges időt;” s itt köszöni meg Szilágyi Sándor támogatását is a több, mint tíz éven át tőle kapott segítségért. Ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy amióta Petrik föl hagyott a könyvkereskedelemmel és hivatászerű bibliográfussá lett, Szilágyi Sándor támogatását mindig maga mögött tudhatta.

Amikorra a IV. kötetre (a Pótlékra és a névmutatóra) sor került, Petrik már a „Pallas” irodalmi és nyomdai rt. (IV. — most V. — ker. Kecskeméti utca 6.) kiadóhivatali részlegének vezetője, következésképpen nem lehetett számára nehéz feladat e kötet nyomását a cég nyomdájába átvinni. Ezen a kötetben nem szerepel kiadó, azaz a kiadó neve helyett és helyén ez olvasható: „Pallas részvénytársaság nyomdája”. A IV. kötet két füzetben látott napvilágot. Az első, 14 ívet tartalmazó füzet (1—224 oldal), amely a Pótlást és a névmutató egy részét foglalja magába, 1892 októberében jelent meg (ára: 3,50 forint). A névmutatónak ez a része a Lenormand névvel zárul, és bár a füzet borítóján olvasható a szerkesztő-kiadó ígérete: „Jelen kötet befejező részei a névmutató végét, a terjedelmes tárgymutatót s a statisztikai kimutatást fogják tartalmazni”, aligha gondolt bárki is arra, hogy a folytatásra több, mint öt esztendeig (!) 1897 decemberéig kell várni.

A IV. kötet eme második füzete ugyancsak a Pallas nyomdában készült (ára 2 forint), azonban az eredeti ígérettel ellentétben csupán a névmutató befejező részét tartalmazza (225—347 oldal), a tárgymutató és a statisztikai összeállítás végképp elmaradt. Amire azért is érdemes felfigyelni, mivel Petriknek ezt még 11 év múlva is szándékában volt pótolni. Az 1908-ban megjelent *Magyar könyvészet 1886—1900-ból* ui. nem csak az tudhatjuk meg, hogy a mű a „szerző sajátja”, hanem kurzív szedésben ez is ott olvasható: „A szak- és tárgymutatót tartalmazó V. kötet sajtó alá készül.” (Bár el soha nem készült, sajnáljuk, hogy Fitz József kései bírálatában legalább a szándékot nem méltányolta.)²⁶

*

Am a mai olvasó mégiscsak kézbe veheti Petrik e művének V. sőt VI. kötetét, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársainak műveit, mint ez időszakos könyvtörténeti kutatásainak immár nélkülözhetetlen kézikönyveit.²⁷ És e két kötetet megelőzően az Országos Széchényi Könyvtár hasonmás-kiadásban je-

²⁶ FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története* (Bp. 1959) 38—39. I. Annak cáfolatával, mely szerint e művét „hivatalával a Pallas r. t.-vel” adatta ki, ezek ismeretében fölöslegesen foglalozni.

lentette meg a teljes Petrik sorozatot,²⁸ melyek kiadói előszavában (szerzője Borsa Gedeon) a ma bibliográfusa és könyvtörténésze hajt fejet „a magyar nemzeti bibliográfia történetének egyik legnagyobb egyénisége” előtt:

„Hálával és elismeréssel kell Petrik Gézára gondolni, aki áldozatos munkájával a magyar kultúrtörténet egyik fontos korszakát tárta fel az utókor számára. És különösen csodálattal kell emlékezniök a kutatóknak, akik naponta használják „a Petriket” s akik saját személyes munkatapasztalataik alapján fel tudják mérni azt, hogy milyen fáradságot, kitartást és mennyi gondot jelenthetett *egyetlen* ember számára ennek a hatalmas anyagnak szakszerű feldolgozása.”

Hálánkat és elismerésünket csak fokozza, ha tudjuk: bár a Petrik Géza által az Egyetemi Nyomdától az 1883-tól 1885-ig felvett 4057 forint nem kis összeg,²⁹ Petrik csak igen rövid ideig folytathatta munkáját — ahogy ma mondanánk — függetlenített bibliográfusként. Ez pedig a Kecskeméti utcai antikváriumának felszámolásától (1880 áprilisától) 1884 májusáig tartott.

Az első adat ugyanis, amely szerint Petrik visszatért a könyvesbolti pult mögé 1884. május 15-i keltezésű. Robicsek Zsigmond a mai Bazilika helyén levő Nagykorona utca 9. szám alatti, a lipótvárosi templom bazárjában működő könyvesbolt tulajdonosa ekkor jelenti be, hogy *Robicsek és Petrik* néven a Váci körút (most: Bajcsy-Zsilinszky út) 27. szám alatt szortiment könyvesbolttal egybekötött antikváriumot nyitott, amelynek vezetésével — mint üzlettársat — Petrik Gézát bízta meg.³⁰ Ez a kapcsolat azonban igen rövid életűnek bizonyult: alig négy hónap múlva közli Robicsek, hogy „Petrik úrral történt kölcsönös megállapodás folytán” a társaság megszűnt.³¹ Petrik ezt követően a VI. ker. Fürdő (most: József Attila) utca 4. számú ház I. emeletén nyit antikváriumot *Petrik és Társa* cégelnevezéssel (a társ kilétét nem sikerült megállapítani) és már októberben megjelenik egy 16 oldalas antikvár-árjegyzéke, amely a Nemzeti Múzeum könyvtára mintegy 600 duplum-példányát tartalmazza.³² 1885. november 1-én innen költözik be boltjával a Belváros szívébe, a Koronaherceg (most: Petőfi Sándor) utca 16. számú ház egyik udvari helyiségébe, ahol

²⁷ V. kötet: *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860 c. művének 1—4. kötetéhez*. Az 1712—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok (Bp. 1971.) Szerk. Komjáthy Miklósné. 1500 példány. Ára 93 forint.

VI. kötet: *Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1—5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712—1800 között megjelent nyomtatványokhoz* (Bp. 1972.) Szerk. Markos Béla. 1500 példány. Ára: 93 forint.

²⁸ A hasonmás-kiadás a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat kezdeményezésére és költségen készült; az V. és VI. kötet megjelentetésének teljes költségét is a „Kultúra” fedezte. (OSZK Igazgatási osztálya iratai 14124—5/1971).

²⁹ Tráger Endrének az Egyetemi Nyomda igazgatójának évi 2500 forint, a könyvkiadás és -kereskedelem ügyével foglalkozó ügyvel foglalkozó munkatársának Krámer Adolfnak évi 1000 forint volt a fizetése. (OL Z 715. 178 csomó, 1491.)

³⁰ *Corvina*, 1884/15.

³¹ *Corvina*, 1884/26. — Robicseknek, úgy tűnik, minden oka megvolt a kapcsolat megszüntetésére. Petrik, hogy eleget tehessen Trefort megbízásának, alig néhány héttel a könyvesbolt megnyitása után utazott el vidéki gyűjtőútjára.

³² *Corvina*, 1884/30. — Mint cseppben a tenger tükröződik Petrik anyagi helyzete abban a levélben, amelynek fogalmazványát az OSZK Igazgatási osztályának irattára őrizi. Ebben a könyvtár őre 1886. február 12-én szinte ultimátumban szólítja föl „Petrik Géza ódon könyvkereskedő urat” az 1884. augusztus 25-i kötelezvénye értelmében (ekkor vette át a szóban forgó duplumokat) az utolsó részlet kifizetésére. A fizetési határidő ui. a 200 forintos hátraléokra 1885. január 15-én, azaz több, mint egy esztendeje lejárt és „minthogy nincs okom és akaratom a fenti összeget a sajátomból bárki helyett fedezni, ezennel hivatalosan felszólítottam...”

„tágas helyiséget bírván” tevékenységüket hirdetőirodával bővítik, „melyet tisztelettel ajánlunk a magyar könyvkereskedelem jóakarató figyelmébe.”³³

Az 1712–1860-as könyvészet anyagán már az utolsó simításokat végzi Petrik, amikor 1886 májusában alakuló ülését tartja az „Aurora magyar keresztény írók könyvkiadó szövetkezete”. Petrik Géza a tisztagú igazgatóság-nak tagja, ellenőri reszortfeladattal és természetesen a vállalkozás könyvkiadó-könyvkereskedő szakembere. Ez ugyan nagyon kevés munkával, de még ennél is kisebb jövedelemmel jár: a szövetkezet alig működik. Amikor az „Aurora” két év múlva jogilag is fölszámol,³⁴ Petrik már fölszámolta a Koronaherceg utcai (udvari) boltját és ekkor — 1887-ben vállalja el Dobrowsky könyvesbolt-jának vezetését.³⁵

1889 közepén innen is megválnak; augusztus 15-én már a Deák Ferenc utca 12. szám alatti könyvesboltban találjuk: ekkor nyílt meg itt Russ Károly könyvkereskedése és antikváriuma, amelynek Petrik a vezetője. Ez a cég is rövid életűnek bizonyul, még ez év végén meg is szűnik.³⁶ A következő évben Petrik neve a címjegyzékben a könyvkereskedők sorában lakásának címén (I. ker. Úri utca 6.) található.³⁷ 1891. augusztus 1-én lép be a Pallashoz, mint a kiadó-hivatal vezetője.³⁸ Itt viszonylag hosszabb ideig, több, mint négy évig dolgozik. 1895. november 15-én lép innen ki, hogy a „Könyves Kálmán” magyar irodalmi és könyvkereskedési rt-nál (VIII. ker. Kerepesi — most: Rákóczi — út 17.) elfoglalja új beosztását, mint a részletfizetési osztály vezetője.³⁹ E munkájával párhuzamosan 1895. január 1-től (Aigner Lajos lemondván a *Corvina* szerkesztői posztjáról) a Magyar Könyvkereskedők Egylete választmányának megbízásából szerkeszti a lapot, egészen 1904. december 31-ig.⁴⁰

1907. május 1-én az ekkor alapított Luther Társaság könyvesboltjának (VIII. ker. Szentkirályi utca 53.) vezetését vállalja el, ám a társaság vezetőségével nézeteltérései támadnak: 1909. január 1-i hatállyal fölmentik.⁴¹ Hatvan-négy esztendő ekkor.

Íme a gazdasági háttér, amelyben Petrik Géza a bukott könyvkereskedő megalapozta, majd kiteljesítette bibliográfiai életművét, nem csupán maradandóértékűt alkotva, hanem eközben — ne féljünk kimondani — halhatatlanná válva.

³³ *Corvina*, 1885/31.

³⁴ Fővárosi Bíróság Cégirattár, Társas-cégek 8. kötet 66. l.

³⁵ *Corvina*, 1889/1; Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái 10. kötet 1046 h.

³⁶ *Corvina*, 1889/21; 1889/35. — Petrik Gézának, mint antikváriusnak életútjáról l. még: OSZK Kézirattár (Levelestár); MTA Kézirattár: Ms 788/115–127; és antikvár könyvjegyzékei: KMK Szakkönyvtár 3-2361 és MTA Könyvtár Bibl. 1238 oct.

³⁷ Budapesti cím- és lakjegyzék 1890. 373 és 703 l.

³⁸ *Corvina*, 1891/23. — Pontosán ekkor látott napvilágot az 1712–1860-as bibliográfia II. kötetének utolsó füzeté. (*Corvina*, 1891/22.)

³⁹ *Corvina*, 1895/32.

⁴⁰ *Corvina*, 1904/36.

⁴¹ OSZK 504.156 (Petrik Géza úr nyílt levele. . .).

VARGA, SÁNDOR

L'histoire de la publication de la »Bibliographie de la Hongrie 1712—1860« de Géza Petrik

Au rang des gros volumes de la bibliographie nationale hongroise, les volumes qui enregistrent la production des livres de Hongrie des deux siècles qui s'étendent de 1712 à 1910 sont (à l'exception d'un seul) les ouvrages de Géza Petrik (1845—1925) qui est l'un des individus les plus grands de l'histoire de la bibliographie nationale hongroise.

La présente étude analyse l'histoire de la publication de la *Bibliographia Hungarica 1712—1860*, en 4 volumes (Budapest, de 1888 à 1892), ouvrage qui peut être considéré l'oeuvre principale de la vie de Petrik, surtout à la base des documents conservés aux Archives Nationales Hongroises et récemment découverts.